

Harmincadik díjátadás
2003. március 22.
Magyar Nemzeti Múzeum

Első díjazott
A NAGYENYEDI BETHLEN GÁBOR KOLLÉGIUM
legendás nevelő munkája
MAGYAR ÖRÖKSÉG

Nagyenyed Erdély legendás városa. Legendáját költő fiai, Áprilyi Lajos és Jékely Zoltán énekelték meg. De ez a legenda nemcsak költői lelemény, hanem történelmi tényekre alapozódik. És ezek a történelmi tények Enyed kollégiumát valamennyi erdélyi iskola valóságos jelképévé avatták. Nem csak az iskola életkora okán, lévén az idei 2003-as évben 381 esztendő. Nem csak azon a jogon, hogy diákjai az idők során Erdély minden részéből sereglettek ide, székelyek, dél-erdélyiek, mezőségiek, úgy hogy a Bethlen Kollégiumot joggal nevezték Schola Transsylvanicának, Erdély iskolájának. Még csak az sem az egyetlen ok, hogy az enyedi diákok a társadalom minden rétegét képviselték, többségük pedig papok, tanítók, iparosok, földművesek gyermekei közül került ki. Népiskola volt, de a tudás legmagasabb szintjén.

Azért tarthatjuk az erdélyi magyar iskolák jelképének, mert négy hosszú évszázad során annyi veszedelmet, hatalmi erőszakot, tűzhalált, ármányt és bosszúállást szenvedett el, mint kevés más iskolatársa. Mintha nemzeti balsorsunk itt akarta volna próbára tenni ellenálló erőnket, szívósságunkat és hőségünket.

Bethlen Gábor, a nagy fejedelem a béke és a tudás szigetének szánta a kollégiumot, mikor 1622-ben Gyulafehérváron megalapította. Ő maga is a béke embere, noha újra meg újra a hadak útjára kellett lépnie. Az emlékiró Kemény János fejedelem, aki eszményképének tekintette Bethlent, megírta róla, hogy „nem hadakozáshoz született ember semmi természetiben.

Kollégiumában nem vitéz katonákat, hanem nagylelkű tanítókat és papokat akart nevelni. De ellenséges hadak, felbőszített martalócok újra és újra ennek a békés szigetnek az elpusztítására törtek.”

Alig harminchat évvel a kollégium megnyitása után, 1658-ban török-tatár hordák érkeztek Fehérvárra, hogy megbosszulják II. Rákóczi György fejedelem meggondolatlan lengyelországi kalandját. Az egyik első magyar nyelvű történelmi feljegyzésből, Szalárdi János *Síralmas magyar krónikájából* tudjuk, hogy a fehérvári könyvtáros, Pápai János a székesegyház egyik sekrestyéjébe befalaztatta magát, a legértékesebb könyvekkel és iratokkal együtt. A fosztogató tatárok kincset sejtettek a friss falazás mögött, kibontották, és dühükben, amiért arany és ezüst helyett egy kővér embert és könyveket találtak, Pápai János uramat lófarkához kötötték, és úgy hurcolták egészen Váradig, ahol nyoma veszett...A könyveket pedig elégették.

Emiatt tudjuk csak 1662-től nyomon követni a Bethlen Gábor Kollégium sorsát, a tanárokat és a diákokat. Ugyanis négy esztendő múltán az akkori fejedelem, I. Apafi Mihály újraalapította a kollégiumot. Mégpedig Nagyenyeden, mivel ennek a környékén feküdtek a hatalmas Apafi-birtokok, amelyek a tudás otthonát táplálhatták.

Újabb negyvenkét esztendővel később labancok jelentek meg a kollégium falainál. A diákok hősiek védekezését olyan irodalmi remekműből ismerjük, mint Jókai Mór novellája, *A nagyenyedi két fűzfa*. A kollégium mögött, a Kápolna-dombon emlékkő, huszonnyolc névvel: az 1704-es nagy labancdúlás diák áldozatai. Mivel a labanc veszély nem múlt el, az enyedi kollégium diákjai és tanárai elhúzódtak a közeli sziklabarlangba, Torockónál, ott folyt tovább a tanítás. A barlang bejáratánál diák őrszem, ha ellenség közelednék...

Jókai Mór másfél évszázaddal a dorongokkal harcoló és a labancokat megszalasztó enyedi diákok hőstette után írta meg a novellát, 1853-ban.

Bizonyítja ez a körülmény, hogy a legenda elevenen élt a környéken, egész Erdélyben, az író is találkozott vele. És időszerűvé tette a hajdani pusztítás emlékének megidézését az újabb dráma, iszonyúbb minden előzőnél: Enyed városának és kollégiumának felelgetése 1849. januárjában. Avram Iancu félrevezetett, vérszomjas móc lázadói tökéletes pusztítást végeztek. Nem csak a város magyar lakosait gyilkolták le, mind egy szálig, de a kollégium épületét is módszeresen égették fel. Minden osztályterembe és bentlakási szobába szalmát szórtak, és külön-külön gyűjtötták meg a máglyákat, nehogy egyetlen fal is megmenekülhessen. De a Bethlen Kollégium mégsem veszett el egészen, összefogott egész Erdély, hogy újjáépüljön. Mikó Imre gróf, Erdély Széchenyije gazdag könyvtárat, értékes közet-gyűjteményt adományozott az iskolának. A szörnyű pusztítás híre eljutott Angliáig, és az angol protestánsok jelentős összeget gyűjtöttek össze az újjáépítés támogatására. Több mint tíz esztendőre volt szükség a ma is álló kollégium felépítéséhez. A tanítás ezalatt is tovább folyt a városi házakban, kényszer-tantermekben. Folytatódott a kollégium kálváriája a második világháborúban, amikor 1943 őszén Antonescu fasiszta kormánya bezárta az iskolát, két másik dél-erdélyi magyar társával együtt. "Roppant kényes helyzet alakult ki. Az észak-erdélyi magyar írok, értelmiségiek azt kérték a budapesti kormánytól, hogy ne éljen hasonló válasszal, és a román iskolák közül Észak-Erdélyben egyetlen egyet sem zártak be. Messze Angliában a Ceausescu-diktatúra alatt is figyelemmel követték a nagyenyedi kollégium sorsát. A nagy jelentőségű támogatásuk jogán egy kissé a maguk iskolájának is tekintették a református kollégiumot. Mikor ravasz csellel a Bethlen Kollégiumot "egyesíteni" akarták a helybeli Avram Iancu román középiskolával, erélyesen tiltakoztak Londonból. A ravaszul kieszelt "egyesítést" el kellett halasztani. De a diktatúra utolsó időszakában a román hatóságok már az angol tiltakozással sem törődtek, és a rég tervezett "egyesítést" mégiscsak véghezvitték. Igaz, hogy már nem sok volt hátra a diktatúrából: az 1989-es változáskor a Bethlen Kollégium önálló magyar iskola lett megint.

Hogyne láthatnánk jelképet abban, hogy ezen e lényegében szórvánnyá lett enyedi vidéken a Bethlen Kollégium mindig meg tudta védelmezni önmagát. Amíg a Székely-, földön a magyal etnikai tömb oltalmazza a magyar iskolákat, Nagyenyeden ezt a szerepet a történelmi múlt tölti be. Egy iskola szellemi erejét, a tanárok tudásának szintjét legjobban tanítványaik életpályáján lehet lemérni. Jakó Zsigmond és Juhász István kolozsvári történészek írnak: "Ha feltételezzük, hogy 1662 és 1730 között évenként legkevesebb kétszáz növendék, 1731 és 1750 között évente ötszáz tanuló, 1751 és 1848 között pedig évente nyolcszáz diák látogatta a különböző osztályokat, minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Bethlen Gábor iskolája a feudalizmus nehéz körülményei között, csak enyedi korszakában, több mint százezer ifjút részesített a művelődés javaiban." Soha ilyen mustrát nem tartottak Bethlen Gábor kollégiumában. Jelentkeztek ezen a történelmi névsorolvasáson erdélyi tájak fiai, de Erdélytől távolabbi vidékek szülöttei is szép számmal. Azt is "elmondták" a felszólított vendiákok, hogy ki mire vitte az életben, vagy milyen pályán igyekezett gyümölcsoztni az Enyeden szerzett tudást és átvállalt lelki örökséget. Jakó Zsigmond szétbontotta a névsorokat a diákok társadalmi összetétele szerint is, hogy bizonyítsa: ama százezer fiatal java részben falusiak és városiak, kétszáz és mesterek, papok és kismesterek gyermeke, s hogy ezek szelleme uralkodott Enyeden, ez tette a szolgálat alázatos munkásaivá az arisztokrácia gyermekeit is, egy Kemény Zsigmondot például!

Kemény Zsigmond író mellett olyan vendiákok öregbítették a kollégium hírnevét, mint Bethlen Miklós kancellár, emlékiró, Bod Péter, az első magyar irodalmi lexikon szerzője, Aranka György, a marosvásárhelyi Erdélyi Nyelvmívelő Társaság alapítója, Körösi Csorna Sándor nyelvész, Kelet-kutató, Barabás Miklós, a XIX. század legnagyobb magyarportréfestője, Bolyai Farkas matematikus zseni, Áprily Lajos költő.

És hány nemesi oklevelet kelteztek Enyeden! A nagy fejedelem egy hónappal halála előtt elrendelte, hogy Erdélyországban és a Partiumban, a Részeken - uralmának területén - a kollégistákat és utódaikat nemesség illeti meg. A "tanulás útján megvalósuló örökváltság" révén parasztfiúk szellemi kiválasztódással léptek fennebb a társadalmi létrán. Erdélyi falusi iskolákban nemesített tanítók oltották tanítványaikba a felemelő, megvédelmező tudást.

Körösi Csorna Sándor neve az örök emlékezetű vendiákok között bizonyosága annak, hogy a nagyenyedi kollégiumban még a "latinítás" időszakában is az anyanyelvűség volt a vezérlő eszmény. A csomakörösi székely parasztfiúban a kollégium ébresztette fel az elhatározást, hogy életét a magyar nyelv titkainak megfejtésére, születése helyének felderítésére fordítja. Enyeden Benkő Ferenc professzor, tudós elme már 1790-ben magyar nyelven, magyar viseletben tartotta meg székfoglaló beszédét. Ugyanő több tankönyvet írt magyarul. Egy korabeli másik professzor, Herepei János hatásának tulajdoníthatjuk Csorna Sándor elhatározásának beérlelődését. Enyeden felismerték, hogy az anyanyelvűség mellőzése miatt Erdély a Habsburg-birodalom elmaradott tartományává süllyed, ahol visszfénye sem vibrál többé a fejedelemség korabeli virágzásnak, sárba fulladnak a legszebb szándékok, eltompulnak az agyak. A haladás útja az anyanyelv jogaiba emelése, őrzése, pallérozása.

Olyan enyedi örökség ez, amely megtartó erő napjainkban is. Nem csak a kisebbségi tartományokban, a nemzet anyaországában szintén Bethlen Gábor Kollégiuma az egész magyarság tanítója!

Beke György

író